

УДК 329.733 СОКІЛ (477.8)“1923/1939”

*Сергій КОТОВ***ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ В
ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1923–1939)**

Охарактеризовано ідеологічні підвалини сокільського руху у Західній Україні у міжвоєнний період ХХ ст. Визначено ідеологів товариства, діяльність лідерів щодо згуртування молоді у руханкове товариство, внесок організації у формування національної свідомості українців Галичини. Акцентовано на аполітичності товариства, толеруванні та пропаганді принципу “свободи совісті”.

Ключові слова: “Сокіл-Батько”, Галичина, ідеологія.

У другій половині ХІХ ст. до Східної Галичини проникає “сокільська ідеологія”, започаткована у Чехії. Першими у краї ці ідеї підхопило польське населення, яке мало розгалужену мережу національно-культурних товариств. Згодом сокільський рух поширюється на українське населення краю.

Однак процес самоорганізації українців у сокільські гнізда проходив набагато повільніше. “На що нам Сокола?, – питали одні, – Хиба ми Поляки, чи Чехи, щоби забавлятися такими дурницями? То що іншого Поляки, мають гроші, мають силу, то треба їм і Соколів!, – казали другі апостоли вагання, яких ще і нині [початок ХХ ст. – С. К.] також немало, – згадували сучасники подій. – Вони бачили в своїй уяві вже цілі полки маршруючих Соколів, в гарних одностроях, бачили гарні сокільні, що на подобу соколиних гнізд спиналися по горбах наших рідних місточок і сіл – все те вони бачили і знали, що все те поглине масу гроша – а звідки його взяти? От і журба!”¹.

Так, у другій половині ХІХ ст., за невеликим винятком, в українців не було розуміння необхідності створення сокільської організації. Тільки завдяки клопіткій праці В. Лаврівського, В. Нагірного розпочато організаційні заходи, які згодом привели до утворення “Сокола-Батька”. “Та у нас молодих і наших все ще молодих... була головна журба про те, щоби якнайскорше заснувати руханкове товариство”, – згадували згодом учасники товариства².

Ідеологічна база майбутньої організації була випрацьована на “основі чеського статута”, після чого “число прихильників руханкової ідеї зростало що днини”³. “Цілею т-ва є виобразувати членів в гімнастиці через спільні вправи, спільні прогульки і відчити, – читаємо у Статуті. – В т-ві уряджуються також вправи сторожі пожежної, стріляння до цілі, їзда на коні, їзда на скороходах [велосипедах – С. К.],

¹ *Яричевський С.* Мої спомини про “Сокіл” у Львові / С. Яричевський // “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах. 1894–1994. – Львів: РВО “Основа”, 1996. – С. 188.

² Там само.

³ Там само. – С. 189.

плавання, веслування, фехтування, співи й музика. Для оживлення духа т-ва служать відчити і розправи о річах гімнастичних, як також товариські забави, гімнастичні продукції на боєвищах і аматорські представлення. Т-во засновує філії в Галичині і на Буковині”⁴.

Проте постала інша проблема – як назвати організацію? “Вже тоді носилися люди з думкою, як саме названі, охрестити грядуче товариство руханкове, – читаємо у спогадах членів товариства. – Одні були за назвою «Січ», («Львівська Січ» се було найрадикальніше, найострійше живло межі нами), другі радили прийняти назву «Галицький Лев», навіть «Український Лев». Найбільше прихильників зєднала собі назва «Руський Сокіл» згідно «Сокіл», за якою промовляла ідея славянської спільности. Прихильники назви «Сокіл» побідили”⁵.

Учасники координаційних нарад відзначали, що “назва «Сокіл» була при-тягаюча, бо сокіл – це шляхетний птах, з бистрим зором і могутніми крилами, неперевершеною швидкістю лету, а в геральдиці виступає як символ сміливости, шляхетности та символ свободи і змагу”⁶. Зрештою, із назви були вилучені слова “руський”, “український”, що відповідало ідеї “славянської спільности”.

Проте зауважимо, що товариство створювалося виразно на національній платформі. Воно “вперше впровадило на український ґрунт до міст руханку і спорт, а згодом воно знайшло шлях до наших сіл у формі руханково-пожежних товариств”, – відзначали засновники організації⁷. Поєднання спорту та “національно-патріотичного виховання” – заклало ідеологічну основу товариства.

“Сокіл, – писав І. Боберський, – це новий українець, який сміло зміриться своїми силами-прикметами з англійцем, французом, чи німцем, сокіл хоче працювати, боротися, щоб український нарід дорівнював великим народам”⁸. Зважаючи на цей чинник, ідеї “Сокола-батька” у 90-х роках ХХ ст. були поширені членами товариства передусім на українське село, яке було “приспане й гноблене державною адміністрацією, що була суцільно в польських руках”⁹, проте “перероджувалось у свідому своєї національної гідности зорганізовану громаду; воно покінчило з віковою інертністю, бездіяльністю і покляло початок довгій запеклій боротьбі за національне визволення”¹⁰.

Одне з основних завдань “Сокола-Батька” полягало у мобілізації і активації української молоді “до громадської праці”, а засобом були спільні “руханкові вправи, спільні прогульки, сокільські пописи, а пізніше і спортові заняття, як плавання, веслування, фехтування, їзда на коні і на ровері, а далі різні спортові гри, включно з копаням м’ячем”¹¹.

⁴ Мельник І. 120 років українського “Сокола” [Електронний ресурс] / І. Мельник. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/18623>

⁵ Яричевський С. Мої спомини про “Сокіл”... – С. 189.

⁶ Качор А. “Сокіл-Батько” у Львові (Присвячую пам’яті інж. М. Хроновята, останнього голови цього Т-ва) / А. Качор // “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство... – С. 192.

⁷ Там само.

⁸ Саврук І. З історії Сокільства / І. Саврук // “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство... – С. 216.

⁹ Жарський Е. Соколи, соколи... 1894–1914–1994 / Е. Жарський // “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство... – С. 196.

¹⁰ Там само.

¹¹ Качор А. “Сокіл-Батько” у Львові... – С. 194.

Ідеологічні засади “Сокола-Батька” відображені у десяти заповідях:

1. “Сокіл” – це символ Свободи.
2. “Сокіл стремить” – виховати здорове тілом і душею молоде покоління української нації.
3. “Сокіл(ка)” – це свідомий(а), карний(а) громадянин(ка) української нації.
4. “Сокіл(ка) вчиться” – єдності, карности, послуху, стаючи в ряд – в чету.
5. “Сокіл(ка) слухає” тільки наказу своєї виборної старшини.
6. “Сокіл(ка) пам’ятає”, що: Світ добуває той – хто його здобуває; Ділами – не словами; Не плачем – а мечем!; Байдужі гинуть!; Нероба стає рабом; Не лебедіти – але стреміти!
7. “Сокіл(ка) дбає” про: Народню честь; Сміле око; Сильні груди; Мало слів, а діл багато!
8. “Сокіл(ка) любить” – Україну.
9. “Сокіл(ка) вірить” що – працею й злукою здобуває нарід свободу.
10. “Сокіл(ка) знає” – тільки один клич Українця(ки): Все вперед! Всі враз!

Так, “товариство «Сокіл» підкреслювало ідею спадкоємництва духу українських лицарських часів у зовнішніх формах та атрибутах”. На них був зображений лев, що “пнеться на скалу, як символ Галичини, а з іншого боку – портрет одного з українських гетьманів: Хмельницького, Дорошенка, Мазепи. У коментарі до взірця прапора пояснювалося, що в такий спосіб, зібравшись разом, будемо мати на своїх хоругвах немов русько-українську історію в образах її головних діячів. У товаристві плекався тип відважного, національно-свідомого українця”¹². Одяг, спільні гуртові вправи “ділають невпинно на душу члена і вціплюють в неї почуття потреби спільного, однопрямого постування для досягнення одної і тої самої спільної мети. Це почуття витворює солідарність в праці”¹³.

Звернемо увагу на вагу слів присяги: “Прирікаю для добра Української нації чесно і совісно виконувати свої обов’язки супроти українського сокільства і повинуватися усім наказам сокільської старшини”¹⁴. Вона (“приречення”) була для членів дороговказом поведінки і діяльності в сокільському гнізді: “Він бере участь в життю Гнізда з думкою на добро української нації. Цілу діяльність члена сокільського гнізда повинна цінувати чесність. Чесність або особиста мораль є найважливішою передумовою здоровля й сили. Морально слабі люди, п’яниці і розбишаки приносять лише шкоду своєму народови. Морально слабі люди не можуть виказатися такими прикметами як сила волі, бистрота думки та спосібність до сповнення великих діл, які повинні ціхувати кожного сокола”¹⁵.

Важливе значення для формування ідеології товариства відіграли її лідери, серед яких – І. Боберський та С. Гайдучок. Перший – був “батько українського тіло виховання”, одним із авторів кличів: “Всі за одного, один за всіх!”, “Все вперед, Всі враз!”, “Не лебедіти, а працювати!”, “Не плачем, а мечем”, які “мобілізували й активізували українську молодь до громадської праці”¹⁶.

¹² Саврук І. З історії Сокільства... – С. 217.

¹³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 3.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Жарський Е. Соколи, соколи... – С. 196.

Більше того, тільки після його “приходу у товариство... діяльність організації пожвавилася”¹⁷. З його ініціативи починають виходити “Сокільські Вісті”. Ідеолог товариства стверджував, що “коли українці не зуміли оборонити своєї власної землі і не показали перемогою, що вона їм належить, то мали нагоду переконатися, що всяке право вирішується силою. Хто не має сили, той тратить майно і волю, стає залежним від сильнішого. Такий закон природи”¹⁸.

Не менш важливу роль ужитті товариства відіграв С. Гайдучок, “який «Січам», «Пластові» і навіть «Лугам» віддавав... належну увагу”¹⁹. Він був “одним з творців «Сокола», з натхненням переконливо проповідував і пропагував ідейні основи сокільства”²⁰. “Тіловиховання він сприймав виключно в комплексі з вихованням характеру й інтелекту (знаменита грецька калокагатія) і тому погорджував спортсменами, що являли собою лиш купу м’язів без інтелекту й духу, водночас виключне захоплення духовністю деяких молодих “інтелектуалів” намагався доповнити розумінням необхідності гармонійного розвитку духу й тіла. Це була в нього не теорія, а глибоке прагнення, яке він умів прищеплювати молоді й реалізувати його”²¹.

Для реалізації ідеологічної платформи товариства, “Соколом-Батьком” було здійснено низку заходів. По-перше, “ще до Першої світової війни була придбана площа під спортову базу «Сокола-Батька». На ній побудували асфальтову бійню – єдину на всю тодішню Польщу. З південного боку розміщувалася трибуна для глядачів на 2000 місць... Щороку на площі збиралась сокільська молодь на різні здвиги з вільно-ручними вправами”²² (трибуну у 1933 р. спалили польські студенти).

По-друге, для ідейного виховання молоді товариство придбало власну будівлю, де “відбувалися різні імпрези, забави”. Зокрема, відзначали члени товариства, “добре запам’яталася забава на «Маланки»: зал, прибраний гірляндами, затемнене світло, джаз-музика «Хоми», привітання керівництва «Сокола». Танці відбувалися майже кожної суботи. Культурна поведінка учасників та побратимів «Сокола» створювали атмосферу дружби, братерства, єдності. Люди приходили на різні імпрези з радістю і приємно проводили час. Під час танцю грали у «відбиванку» в той спосіб, що підходили із запаленою свічкою до танцюючої пари, вручали партнерові в руки палаючу свічку, а дівчина переходила до іншого партнера”²³.

У “залі” відбувалося також відзначення національних свят. “Пригадую відзначення Листопадових Днів у сокільському залі, – читаємо у спогадах членів товариства. – Стояли лавами соколи: учасники, побратими, учасниці, посестри у святкових одностроях. Внесли прапор, пролунала команда «Позір», зазвучав гімн «Соколи, Соколи». Далі – промова інж. Хроновята. Потім викликали двох учасників... котрі

¹⁷ Саврук І. З історії Сокільства... – С. 217.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Крип’якевич Р. Наш професор Гайдучок (Спогад з років 1936–1976) / Р. Крип’якевич // “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство... – С. 212.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Оглій-Благітка І. Спогад, спогад, спогад... / І. Оглій-Благітка // “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство... – С. 201.

²³ Саврук І. З історії Сокільства... – С. 217.

внесли в зал металеву чашу з землею з гори Маківки, що в Карпатах. Землю треба було доставити на цвинтар і висипати на могили Січових Стрільців”²⁴.

Проте в ідейному вихованні молоді чи не найважливіша роль відводилася “прогулянкам”. “Основні наші тіловиховні заняття, – відзначав сучасник подій, – однаке, відбувалися поза «руханковою салею» – на гімназійному подвір’ї, на грищах «Сокола-Батька», під час наших численних походів... на Погулянку, Цетнерівку, а то й далі – на – «Сагару», Голоско, Брюховичі, Винники, Чортову скалу...”²⁵. Щосуботи групи соколів вирушали в похід у Брюховицькі ліси, на ставки. Тут “ставили намети, палили ватру, призначали сторожу...”²⁶.

Неодноразово проводилися прогулянки до визначних місць національної історії – краєзнавчі “прогулянки в Карпати на Маківку, Лисоню, Говерлу, слідами діяльності легінів Довбуша, до пам’ятних хрестів воїнам, котрі полягли в боротьбі за незалежність Карпатської України в Яремчі... Біля ватри слухали різноманітні цікаві історії з сокільського життя. Табір жіночої групи стояв окремо від чоловічої. Зранку спеціально призначені соколи готували кулешу (кукурудзяну кашу зі шкварками) на сніданок. Як смакувала вона на свіжому повітрі – може сказати тільки той, хто її куштував! Перед «побудкою» імітували «напад поляків» на жіночий табір. Після того – біг до ставка, приймали холодну купіль і поверталися на сніданок. Зі співом на устах вирушав табір до Львова”²⁷.

Власне, “так [соколи – С. К.] пізнавали історію визвольних змагань, довідалися про Листопадові Дні не теоретично, а безпосередньо з уст очевидців й учасників – як «брали» головну пошту й двірець, як били гармати з Чортової скали... Розповідали [лідери товариства – С. К.]... не тільки про дні боїв, але й про будні кропіткої, невсипущої праці, про «здобування» Львова в мирні дні. Зуміли показати красу міста не тільки з кургану Високого Замку, але й з вежі Успенської церкви... Розповідали про культуру й архітектуру міста, про його неповторність і унікальність, зумів прищепити і любов, і гордість, і знання...”²⁸.

Важливе значення соколи відводили “руханці”, адже:

1) Тілесні вправи “зміцнюють тіло, скріпляють м’язи”, а хто свідомий своєї фізичної сили і “вміє нею як слід орудувати, стає певнішим себе, стає відважним. Певність себе й відвага — це духові прикмети, тісно залежні від фізичного стану людини, є отже прямим і безпосереднім наслідком доцільного фізичного виховання”. Отже, “є руханкові вправи, які вимагають великої напруги сил, а ще більше відваги”. “Виконуючи їх, – відзначали члени товариства, – ми не лише здобуємо цю відвагу, але також сталимо свою волю, учимося поборювати перешкоди, сміятись з хвилих невдач, витривало йти до наміченої мети і досягнути її”.

2) Фізична сила є “матір’ю щирости, бо сильна людина не має потреби послугуватися підступом. Той, хто почувається сильним, має все відвагу виступати явно, отверто, а якщо заходить потреба, не боїться підняти отвертої боротьби. Вслід за цим брідиться підлотою і брехнею”.

²⁴ Саврук І. З історії Сокільства... – С. 217.

²⁵ Крип’якевич Р. Наш професор Гайдучок... – С. 213.

²⁶ Саврук І. З історії Сокільства... – С. 216.

²⁷ Там само.

²⁸ Крип’якевич Р. Наш професор Гайдучок... – С. 213.

3) Здорове і сильне тіло – це великі скарби людини. “Той, хто вповні відчуває своє здоров'я і силу, вмiє їх належно оцінити, – відзначали члени товариства. – У нього зроджується бажання як найдовше й всесторонньо ними користуватися, він хоче зберегти їх на довгі літа. Щоби це досягнути мусить він не лише вправляти і скріпляти своє тіло, але також і морально жити”.

У статті “Підстави сокільської організації” стверджено, що “добре зорганізоване фізичне виховання несе зі собою не тільки чисто матеріальні користи. Воно має також великі моральні цінності, на які також треба звернути увагу. Воно розвиває передовсім організаційний хист та свідомість, що людина тільки в гурті може щось досягнути. В «Соколі» учимось працювати спільно, спільно змагати до однієї мети, спільно зносити поразки і спільно побіджати”²⁹. Кожний сокіл був свідомий того, що він здобував в Соколі “гарт тіла та духа на те, щоби віддати їх Батьківщині чи то в щоденній дрібній праці чи то в часі великих народних зривів”³⁰.

Соколи були переконані, що “разом з фізичною силою гартується й дух людини, росте національна свідомість”³¹. “Організаційна праця тілесними вправами скріпила всі народи, ужили тілесних вправ, щоби виробити в молоді лучність, уміння працювати в групі, відповідальність, пошану для своїх власних провідників, уміння приказувати, відвагу, витривалість, віру в себе, – відзначав І. Боберський. – Життя доказує, що в хвилях небезпеки рiшає більше характер, чим інтелект. Руханки і змаг вишколюють не словами, як це робить наука, але дійсним рухом в просторі, гартують здоров'я, силу, звинність і виховують характер чоловіка ділом до дійсного діла. Для того вони є конечним доповненням говореної і читаної науки”.

Соколи опиралися на заповідь засновника чеського сокільського руху М. Тирша: “Що досягнув ти руханкою збережи мораллю!”. У такому контексті моральне життя ставало однією з найважливіших передумов здоров'я й сили. Наприклад про п'янство говорили, що “П'яниця, що йдучи заточується, паде в рiв, не може встати – це наглядний доказ правдивості нашого твердження, що між моральним життям, а тілесним здоров'ям і силою є тісна зв'язь. Вони впливають на себе взаїмно. П'яниця, лінох, легкодух не є спосібні до великих і морально чистих діл. Сила волі, бистрота думки, спосібність до сповнення великих діл – стоять у прямому відношенні до чистоти моралі...”.

Ще більше уваги приділяли дисципліні. Вона була “тайною всіх сокільських успіхів, вона була підставою й силою нашої сокільської організації. Її головне завдання: впливати на кожного сокола і сокілку так, щоби поведився морально й гідно, щоби без надуми й викрутів ставав на службу народові, щоби служив добру і правді”.

Члени товариства наголошували, що той, “хто порушує сокільську дисципліну, той не шанує ні себе ні других, той загрожує успіхам свого товариства й сокільства взагалі. Хто не підпорядковується сокільській дисципліні, для того нема місця серед сокільської сім'ї; того муситься виключити зі сокільських рядів”.

Під терміном “сокільська дисципліна” розуміли “не лише сповнювання наказів, заряджень, приписів, правил, котрими послуговується сокільський провід, щоби

²⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 4.

³⁰ Там само.

³¹ Саврук І. З історії Сокілства... – С. 216.

удержати лад і карність в сокільських рядах. Соколи відзначали, що «сокільська дисципліна має ширший зміст...», а бути дисциплінованим членом сокільської організації значить “підпорядкуватися не лише видаваним наказам і розпорядкам, але й цим, які ніхто не видає, а які диктує нам наша душа, совість і честь, значить поступати у цілому своєю життю так, щоби якнайбільше зблизитися до сокільського ідеалу”.

Метою дисципліни не мав бути сліпий послух, а передусім – “любов до сокільства, любов до тої великої ідеї, якій маємо і мусимо служити. Без дисципліни, – вважали соколи, – були б ми лише гуртом нічим не звязаних зі собою одиниць, без внутрішньої сили, без всякого значіння”.

Відзначимо, що товариство “Сокіл-Батько” боролось із “«духовною й фізичною неохайністю, незібраністю, недбальством», чотирма «бідами галицького русина»: «не знав», «заспав», «забув», «спізнився». Провідники організації «намагались нещадно випалювати їх з нашого «національного характеру», вживаючи, коли було треба, й такий улюблений епітет: «Ти, русине гнилий!»³².

У статті-інструкції “Ціль і завдання сокільського гнізда” зазначено, що “«Сокіл» – це не лише тіловиховне товариство, але засіб до будження народної свідомости, піднесення тілесної і духовної сили цілого народу, засобом до уняття народної енергії в організаційні форми”³³. Найважливішою ділянкою сокільської праці гнізда визначалось “ведення тіловиховних вправ, які удержують здоровля, красу, довгий вік”³⁴.

Підкреслюючи ідею консолідації, наголошено, що “сила в нинішніх часах полягає вже в злуці одиниць, а ми посідаємо забагато хімерної індивідуальности, щоби злука обійшлася без кирині. Кожний хоче мати свою гадку, як в давних часах лише свою загороду, не уміє поруч з другими думати, немає терпеливості наказу послухати... Завданням сокільського гнізда повинно бути виховання народнього характеру, та впливати на духові прикмети молодого покоління. Покоління до покоління має стати щораз ліпшим”³⁵.

Завершуючи аналіз ідеології товариства, наголосимо ще на двох особливостях “Сокола-Батька”:

1) Декларація позапартійництва. “Сокіл не сміє стати тереном партійної боротьби, – наголошували члени товариства. – Кожний сокіл повинен старатись виробити собі таке політичне переконання, яке б не йшло врозріз зі сокільськими ідеями. Та на терені «Сокола» є він тільки соколом та українцем. На шляху до осягнення найвищих ідеалів Нації всі соколи мусять найти спільну площину порозуміння”³⁶

2) Пропагування міжконфесійної злагоди. “Узнаємо високе значіння та моральну силу Церкви, але до віри як особистої справи кожної одиниці компетенції «Сокола» не сягають”³⁷.

Члени “Сокола-Батька” небезпідставно відзначали, що сокільська ідея упродовж першої половини ХХ ст. ставала все популярнішою, особливо серед молоді, завдяки своїй культурно-просвітницькій спрямованості і пропаганді різних видів

³² Крип'якевич Р. Наш професор Гайдучок... – С. 211.

³³ ЦДАЛ України. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 3.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. – Арк. 4.

³⁷ Там само.

спорту. “Сокіл-Батько” прагнув організувати селян на боротьбу з пожежами, займався придбанням протипожежного інвентарю і поступово залучав селянську молодь до гімнастично-“руханкових” вправ, виховуючи спритність, рішучість, сміливість, фізично загартовував та проводив національно-освітню роботу³⁸. Завдяки клопіткій праці, “Сокіл” зумів охопити сіткою своїх філій усю Галичину.

Сергей Котов. Идеологические принципы сокольского движения в Западной Украине

Охарактеризованы идеологические основы сокольского движения в Западной Украине в межвоенный период XX века. Показано деятельность лидеров по сплочению молодежи в спортивное общество, его вклад в формирование национального сознания украинцев Галичины. Акцентировано внимание на аполитичности общества, толерантности и пропаганде принципа “Свободы совести”.

Ключевые слова: Галичина, идеология, “Сокіл-Батько”.

Serhiy Kotov. Ideological principals of the Sokil movement in Western Ukraine (1923–1939)

The article characterises ideological foundations of the Sokil movement in Western Ukraine in the interwar period. It identifies leading ideologists of the movement and analyses its leaders' activities aimed at uniting youth in this sports organisation. It focuses on the Sokil-Batko ('Sokil-Father') contribution to raising national awareness of the Ukrainians in Galicia. The article stresses that the movement was apolitical and supported the principles of religious freedom and tolerance.

Key words: Sokil-Batko, Galicia, ideology.

³⁸ Лига В. Сокільський рух у Великому Любіні / В. Лига // “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство у Львові Альманах. 1894–1994. – Львів: РВО “Основа”, 1996. – С. 219.